

TRANSZCENDENCIA ÉS TÖRTÉNELEM

Miként egy fényképész¹, amikor felvételt készít, elkerülhetetlen, hogy a készülő fénykép valamilyen módon ne legyen meghatározott a fényképész helyzetétől és magától a fényképésztől, aki a lencsét beállítja, fókuszálja, ilyen módon mondhatjuk, hogy maga a történelemírás, amely pillanatfelvétele az eseményeknek, szintén meghatározott a történetíró helyzetétől és szándékától. Minden korhoz saját értelmezési horizontot tartozik, ezért nem várhatjuk el azt sem, hogy objektív legyen a történelem, hiszen, aki az eseményeket rendszerezi, értékeli maga is már előfeltevéssel, időbe és kultúrába ágyazottan végzi ezt a tevékenységét.

Jelen tanulmány –az előző hasonlatnál maradva –, a „fényképészekre fókuszál”. Azt kísérli meg nagy vonalakban bemutatni, hogy milyen elvek vezették a különböző korok történetíróit, mégpedig egy szempont szerint vizsgálva őket, ez pedig a transzcendenciával való kapcsolatuk. A transzcendencia és a történelem viszonya azért is különösen fontos számunkra, mert aki egyháztörténelemmel foglalkozik, az megkerülhetetlenül szembetalálkozik azzal a kérdéssel, ami a transzcendenciához való kapcsolatát firtatja. Az Egyház maga is vallja, hogy eredetét és célját tekintve történelem feletti eseményhez kötődik, a világban működő, de nem a világba bezárt közösségként. Lehet-e tehát „tudományosan” és mégis a hit horizontján mozogva történelmet, egyháztörténelmet művelni? A fő kérdésünk tehát: Miként látjuk a történelmet? Honnan és hogyan nézünk rá? Valamint kérdezőként hogyan helyezzük el magunkat benne?

Benedetto Crocét idézve mondhatjuk, hogy a kronológia még nem történelem. Valóban történelmet írni nemcsak szemlélést jelent, hanem értékelést is. Az egész több, mint a részek összessége. A történelem is mindig több, mint pusztán adatok ismertetése. A káoszból, a sors vagy véletlen húzta vonalak kuszaságából, egészet alkotni, „képet” látni mindig a történetírás teremtő feladata volt. A kiszámíthatatlan események sorát az emberi értelem rendezi összefüggésbe, ruházza fel értelemmel, logikai oksággal, hiszen – Heideggert idézve –, az ember az egyetlen kérdező lény és az egyetlen, aki megért.² Történelmet írni mindig egyet jelent az önmagukban semleges események mögött feltáruzó értelem keresésével, egységbe foglaló értelmezés feladatával is.

De vajon az értelmet adó garancia kívülről, a változó világot meghatározó változatlan valóságból vagy éppen a változóból, magából a világból ered? Immanens vagy transzcendens oka van-e az eseményeknek és így az ember azoknak alanya-e vagy tárgya? Egyáltalán van-e felfedezhető ok és értelem az események mögött, vagy csupán reménytelen

1 F. P. Rizzo: *La Chiesa dei primi secoli*. Bari 1999, 11–12.

2 V.ö.: M. Heidegger: *Lét és idő*. Budapest 2007.

kísérlettel állunk szemben és a történelem nem más, mint az értelmetlennek való értelmezés?³

A kérdésekre adott válaszok maguk is történelemm és történelemformáló eseménnyé lettek. Általuk nemcsak a történések lettek átláthatóbbak, hanem mindig viszonyítási és értelmezési keretet is jelentettek az ember önértelmezése számára.

A mai történetírást megjelöli a félelem. Hitel-, gazdasági-, természeti-, erkölcsi válságról hallunk. A jövő pesszimista jóslatokkal teli, ami az ember lehetőségeit és kilátásait illeti. Örökösei vagyunk a nyugati kultúra hanyatlásáról szóló vízióknak⁴ és szinte beteljesedni látjuk. Civilizációk és kultúrák összecsapásától tartunk⁵ és a mindennapok híre a túlnépesedés, a természet tartalékainak rohamos csökkenése, a bankválság, a fogyasztói társadalommodell zsákutcája. A hírek elhozzák hozzánk a háború képeit, a kiszámíthatatlan emberi indulatok forrongását, megmutatják a természet játékszerként megsemmisülő városokat, a pusztító csapásokkal dacolni képtelen ember törekénységét. Az események ilyen hálójában vergődve a ma embere mindenkinél kiszolgáltatottabbnak éli meg létét. Életének és önmagának ilyen víziója vajon milyen folyamaton keresztül jutott ide, s e céltalanságnak oka nem lehet-e éppen a transzcendencia kizárása életéből?

Amikor az élet biztosnak hitt keretei megrendülnek, amikor az egész világot átölelő bizonytalanság hatja át az emberi élet minden területét, akkor még sürgetőbb az értelmet adó, összefüggéseket feltáró vagy teremtő képzelet munkálkodása. Talán ezért is fontos most nagy vonalakban – inkább a márt értelmezni kívánó kérdésselvetésként –, a történelemírás történetét kutatva ezt a történelemfilozófiai utazást megtennünk.

A görög kultúrát, amelyhez kötjük a történetírás kezdetét, tudjuk, hogy sokkal inkább megjelölte a változók mögötti változatlan keresése, mint a történelem változó világa. A csillagok mozgása, amely egy meghatározott pályát bejárva történik, ihlette őket a változásban is az örök törvényt keresni. Hitték a világot átható Logoszban a minden változás mögötti állandóban. Plótinoszt idézve: A Végtelen Jelentés hangtalan hangja hallható volt számukra. A kérdésre: Van-e a létnek jelentése?, viszont-kérdést kaptak: Akarod-e, hogy legyen? És a visszakérdező Hatalomnak a hangja, akinek hatalma van jelentést adni, annak, a létezőnek, aki azt akarja, reménnyel töltötte el őket.⁶ Hitték, hogy az életüket megjelölő változás nem véletlenszerű, mert létezik a Logosz által garantált rend s ha az ember ismeri ezt a rendet és benne elfoglalt helyét, akkor otthonra talál benne.⁷ A jövő tudható, mert a jövő is azon törvények alatt áll, amelyek a múltat és a jelent is szabályozták / szabályozzák. Ezért lehetségesek az orákulumok, ezért kutatják a fátumot.⁸ Noha a történetírás elsődleges feladata az volt, hogy az emberi tettek feledésbe

3 V.ö.: Theodor Lessing: *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen*. München 1983.

4 V.ö.: Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes*. München 1963.

5 V.ö.: Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrénd átalakulása*. Budapest 2005.

6 V.ö.: Plótinosz: *A három eredendő valóságról*. Budapest 1986.

7 Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Budapest 1994, 15.

8 A mai ember horoszkópját a reggeli mellet elolvastva, talán nem is sejtí, hogy élete értelmezésénél a görög modellt alkalmazza.

ne merüljenek, ahogy Hérodotosz mondta, mégis megfigyelhető a törekvés a változóban az állandót megtalálni. Míg Hérodotosz számára a felívelés és a hanyatlás örök ritmusa szerint zajlik minden, addig Thuküdidész a változatlan emberi természettel magyarázta az eseményeket, Polübiosz pedig a növekedés és a hanyatlás végtelen ütemét fedezte fel minden cselekményben.⁹

A zsidó majd keresztény szemlélet forradalmian új a görög világgéppel szemben: itt már nem az események végtelen és mindig visszatérő ciklusát látjuk, hanem lineáris történelemszemléletet kezdettel és célirányultsággal.¹⁰ A történelem immár nemcsak a jelent és a múltat öleli át, hanem a jövőt is. A világ felé forduló Isten személyes valósága kiemeli az embert a történelmi meghatározottságból. A vak sors helyett új létalapot kap és ez lesz az örömhír! A görög melankólia helyett, amely belenyugvást jelent a dolgok örök ismétlődésébe¹¹, az ember megajándékozott lesz a döntés szabadságával. A történelem üdvtörténeté lesz. Krisztus lesz a vég kezdete. Annak az eseménynek, amely lezárja a történelmet, de egyben be is teljesíti azt. Az Éden kertből támadó vihar átsüvíti a történelmen és eszkatológikus célhoz rendel mindent. Mindennek értelme lesz ama végső pillanatból visszatekintve, amelyet utolsó ítéletnek hívunk.¹² Isten a történelem Ura, ezért az ember az isteni rend védelmében megtalálhatja élete célját, annak engedelmességgel igazi szabadságát.¹³

A felvilágosodáshoz kötjük a történelemszemlélet újabb, gyökeres fordulatát. Az ember szabadságának védelmében számúzi Istent, nagykorúsítva magát bezárul a világba. Égre emelt tekintet helyett saját maga akar sorsa alakítója, a történelem formálója lenni.¹⁴ Nincs már szüksége Isten hipotézisére a valóság értelmezésében. A létben, mint emberi létben feladatot lát. Szekularizálja a keresztény reményt lemondva a kezdet és a vég-cél

9 Polübiosz beszámol Scipio Karthágó legyőzésekor tett kijelentéséről, amelyben arról szól, hogy a most győzedelmes Róma romjai fölött egykor majd éppen így zengenek győzelmi éneket. A sors forgandósága, a győzelem és vereség örök aránya miatt.

10 V.ö.: Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet*. Budapest 1996.

11 Jean Danielou: *A történelem misztériuma*. Budapest 2006, 16.

12 „Prés most a világ- minden kisajtolatik. Ha tajték vagy, a csatornába csordulsz, ha olaj, az olajosodényben maradsz. Elkerülhetetlen a préselés. Tekints a habra, s az olajra! Prés minden ezen a világon: éhínség és háború, szegénység és drágaság, szükség és halál, rablás, fősვნყნყგ képqében, szegények nyomorában, államok gondjaiban éljük meg a sajtoltatást... Vannak, kik zúgolódnak a sanyarúságokon, mondván:”Mily rosszak a keresztény idők...” Ezek a káromlók- a présből kiömlő s a kloákába csorgó, fakón folyó fekete hab. Az olaj ragyog. Mert e présből, e szétmorzsoló szorításból egy másfajta ember is kikerül- s vajon nem a szorításban nyerte-e ragyogását?” Szent Ágoston: *Sermones ed Denis XXIV, 11*. In Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet*. Budapest 1996, 38.

13 Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Budapest 1994, 16.

14 Egyetértünk azon állításokkal, amelyek szerint a történelem e világi alakíthatóságának előfutára Gioachino da Fiore elméletéhez köthető. Ő az üdvtörténet e világi beteljesedését hirdeti meg, a világ harmadik azaz a Szentlélek által vezetett korszakával. A világon belül beteljesedő történelem meghirdetése pedig akaratlanul is elindítja az utópiák sorát.

Descartes szerepét pedig szintén meg kell említenünk abban, hogy a biztos pontot, a változatlant nem a világ feletti transzcendens valóságban, hanem a gondolkodó emberben találja meg. Az ember szerepe tehát a világ értelmezésében és alakításában felértékelődik.

kérdéséről. A jövőbe mutató irány megmarad, de a világot felülmúló célt felváltja a haladásba vetett vak hit. A véges-végtelen, anyag-szellem, világ-természetfölötti értelmezési kategóriák megszűnnek s helyette marad a múlttal való gyökeres szembefordulás és az észbe vetett feltétlen bizalom, tagadva minden tekintélyből fakadó és természetfölöttire hivatkozó állítást. Szabad az lesz, aki csak az ész belátásait követve, saját sorsa alakítója lesz. A transzcendens garancia nélkül megváltozik a jó kategóriája és a haszonnal lesz egyenértékű. Az abszolút igazságot pedig a vélemények relatív igazsága váltja fel. A létről, mint létről, azaz kezdetről és célról való gondolkodás feladása az emberi küldetésről és feladatról való gondolkodás feladása lesz. A lét egésze helyett így megmarad az itt-létben való öntudatlan de magabiztos lubickolás. Az ésszel belátható, mérhető, tapasztalattal igazolható pozitivistá tudományeszmény átalakítja a történelemírást is. Mivel a természettudományok lettek az életre adott válasz egyedüli lehetőségei, a történelem is sokkal inkább a biológia szemüvegén át látja a világot (ld. herderi jóslat vagy fajelmélet), transzcendens ok helyett pedig egyre inkább a földrajzi, gazdasági, éghajlati meghatározottságra figyel. Így lesz az ember a világba bezárva, a történelem foglya, azé a történelemé, amely immár cél nélküli folyamat.

Az ilyen tudás alapú társadalom legnagyobb tévedése, hogy azt hiszi, hogy az emberi létre vonatkozó klasszikus kérdéseket már megválaszolta és megcáfolta, holott csak felfüggesztette azokat! (Nem is válaszolhatja meg, hiszen egy mérkőzés végeredményét is csak a kettős sípszó után tudjuk meg, s a világunkra nézve tudjuk, hogy a meccs még zajlik...) Az Egészet elveszítve és önmagunkat nem az Egészen elhelyezve, marad a pillanat, a fogyasztás vigasza. Gazdasági-, természeti-, erkölcsi- válságról hallunk, nem élünk már nagy reményeket, nincsenek nagy céljaink. Ebben a tükörben látva magunkat, érezzük a „minden Egész eltörött”¹⁵ létérzését és a szilánkokat rakosgatva önmagunkat is megsebezük.

Nincs nézőpont, ahonnan az önkényesen húzott vonalak képpé rendeződhetnének. A vonalak kuszasága pedig megrémít. A mai „fényképészek” remegő keze zavartan állítgatja a „lencsét”.

A megoldáshoz, a kivezető úthoz idézzük Rudolf Bultmann, aki a transzcendencia elvesztését, a történelmi kép megsemmisülését történelemfilozófiai fejtegetésében maga is nyomon követte. Az ő megoldása a következő:

„Az olyan embert, aki így panaszkodik „nem látok értelmet a történelemben, ezért életem, mely összefonódik vele, értelmetlen” – így kell felszólítanunk: „Ne magad köré tekints, az egyetemes történelemre –, saját, személyes történetedbe kell nézned. A történelem értelme mindenkori jelenedben rejlik, és nem láthatod szemlélőként, hanem csak felelős döntéseidben. Minden pillanatban ott szunnyad az eszkatológiai pillanat lehetősége. Neked kell felébresztened.”¹⁶

15 Ady Endre: Kocsi-út az éjszakában

16 Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Budapest 1994, 169–170.

De ki fog szólni erről a reményről, ha nem az, aki *per naturam* mindig kötött a transzcendenshez, aki az Egyház történelmével foglalkozik! Az egyháztörténelem ugyanis válasz lehet a történelemben zárt mai ember szorongására. Transzcendens valóságára ráébresztve, kivezetheti őt létének kis-szerűségéből és megmutathatja annak nagy-szerűségét. Gondoljunk csak azokra az életáldozatokra, amelyek megjelölik a XX. századi magyar egyháztörténelmet! A velük való szembenézés lehet talán az első lépés percmber létünk elhagyására, a szilánkokra tört Egész megsejtésére!

*Ft. Takáts István
adjunktus, GFHF*